

*Крижанівський Д. О.,
аспірант*

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

РЕПАРАЦІЇ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. У статті досліджується місце репарацій у системі міжнародно-правової відповідальності як ефективного механізму відшкодування шкоди, завданої державами внаслідок порушення міжнародного права. Автор аналізує історичні етапи розвитку міжнародно-правової відповідальності, починаючи з античних часів, звертаючи увагу на роль репарацій у класичних теоріях міжнародного права. Особливо розглянуто вплив таких фундаментальних документів, як Версальський мирний договір 1919 року та Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14 листопада 2022 року, які закріпили принципи відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння, включаючи виплату репарацій.

Особливу увагу приділено сучасним викликам для міжнародно-правової доктрини, зокрема у контексті гібридних конфліктів та воєн, таких як збройна агресія Російської Федерації проти України. У статті наголошується, що класичні підходи до репарацій, орієнтовані на реституцію та матеріальну компенсацію, є недостатніми для повного відновлення правової рівноваги, враховуючи нові типи конфліктів, що включають інформаційні війни, кібератаки та інші неконвенційні методи. Автор доводить, що необхідно переглянути традиційні моделі відшкодування шкоди, включаючи більш гнучкі форми міжнародної відповідальності, що враховують моральні, екологічні та довгострокові соціальні наслідки конфліктів.

Аналізуючи праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, автор пропонує концепцію інтеграції репарацій у ширший комплекс міжнародно-правових механізмів. Це підходить як оптимальна відповідь на сучасні міжнародні виклики, спрямовані на досягнення справедливості та попередження нових порушень міжнародного права.

У статті підкреслюється, що репарації не можуть бути єдиним механізмом відповідальності, оскільки вони повинні співіснувати з іншими елементами міжнародно-правової відповідальності для досягнення комплексного результату. Це особливо актуально в контексті війни в Україні, де необхідне не лише відшкодування матеріальних збитків, але й сатисфакція за порушення прав людини та довгострокове відновлення міжнародного правопорядку.

Ключові слова: репарації, міжнародно-правова відповідальність, реституція, компенсація, гібридні війни, санкції, міжнародний конфлікт, відшкодування шкоди.

Постановка проблеми. Вчинення міжнародного правопорушення щоразу спонукає вчених та політиків зі всього світу переосмислити сутність міжнародно-правової відповідальності, як інституту міжнародного права, виявити недоліки, а також знайти нові концептуальні підходи задля реалізації превентивної функції, як основоположної, в контексті відповідальності суб'єктів міжнародного права. При цьому, незважаючи на свою

стародавню історію виникнення, система міжнародно-правової відповідальності досі не унормована та не уніфікована, а тому існує безліч поглядів щодо її сутності, суб'єктів, підстав та форм, які розвивалися та змінювалися під впливом історичних подій та політичних ситуацій.

Значний поштовх до розуміння та визначення системи міжнародно-правової відповідальності дала Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 56/83, якою було прийнято до відома статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння [1]. Так, статтею 34 додатку до вищевказаної Резолюції встановлено, що формами відшкодування шкоди, завданої міжнародним-протиправним діянням є реституція, компенсація та сатисфакція. При цьому, Комісією міжнародного права ООН взагалі не було визначено такої форми відшкодування шкоди, як репарації.

Незважаючи на це, з моменту повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, вітчизняні й іноземні науковці, а також політичні діячі наголошують на необхідності стягнення саме репарацій з держави – агресора, розглядаючи їх чинною можливістю отримати відшкодування за завдану шкоду. Більше того, 14 листопада 2022 року Генеральна Асамблея ООН у Резолюції A/RES/ES-11/5 [2] офіційно визнала, що Росія повинна нести юридичну відповідальність за всі свої міжнародно-протиправні діяння, включно з виплатою репарацій за збитки, в тому числі за будь-яку шкоду, заподіяну такими діяннями, що й зумовлює необхідність визначення місця репарацій в системі міжнародно-правової відповідальності.

Стан дослідження. Окреслена проблематика є актуальною з огляду на зростаючу кількість міжнародних конфліктів, що мають місце в нашій реальності, проте водночас малодослідженою з урахуванням комплексності підходу та специфіки кожного окремого збройного конфлікту, як підстави для міжнародно-правової відповідальності. Окремі аспекти цієї теми були предметом наукових розвідок таких вітчизняних науковців: М.М. Антонович, Ю.Ю. Блажевич, О.Г. Бортнік, Є.В. Вакуленко, А.В. Войціховський, А.В. Кикоть, І.В. Мішук, К.Є. Рашевська, К.О. Савчук, О.М. Стойко, Т.В. Черкас, тощо. Серед іншого, визначена нами проблематика також висвітлена у працях зарубіжних вчених, зокрема: Л. Аксворті, Д. Анцилотті, М. Бжозовської-Пасеки, Я. Броунлі, Г. Гроція, Е.де Вателля, І. Ібрагіма, А. Кассезе, Р.Дж. Каррі, Д. Кроуфорда, А.Пелле, та інших.

Разом із тим у працях вітчизняних та зарубіжних науковців дослідження місця репарацій в системі міжнародно-правової відповідальності відбувалося через призму дослідження ключових елементів та ознак системи міжнародно-правової відповідальності, а не через дослідження безпосередньо природи

репарацій як форми відшкодування шкоди, завданої державою, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті полягає у визначенні місця репарацій в системі міжнародно-правової відповідальності, як ефективної форми відшкодування шкоди, завданої державою.

Виклад основного матеріалу. Історично інститут міжнародно-правової відповідальності змінювався в процесі свого розвитку й кожна епоха вносила в нього свою концепцію [3, с. 278]. Так, О.І. Мисак вказує, що немає жодного правового питання, яке не було б так мало досліджене та заплутане і водночас було б таким актуальним, як розуміння поняття міжнародно-правової відповідальності держав [4]. Цікавим є те, що серед науковців немає єдності щодо моменту виникнення системи міжнародно-правової відповідальності, як інституту міжнародного права, не говорячи про визначення її елементів. Так, більшість науковців, серед яких Т.А. Грабович [5, с. 56], говорять про те, що момент зародження інституту відповідальності сягає своїми коренями в античні часи, наводячи при цьому приклад союзу конференції в Спарті (432р. до н.е.), яка була скликана з приводу порушення Афінами умов договору 445 року, що утворював Пелопонезький союз.

В свою чергу, Я. Жукорська [6, с. 37] обґрунтовує виникнення інституту міжнародно-правової відповідальності із моментом зародження самого міжнародного права та пов'язує його із першим письмовим міжнародним договором, який дійшов до наших часів, укладеного між єгипетським фараоном Рамзесом II і хетським царем Хаттусілем III 1296 р. до н.е. Незважаючи на те, що прямої юридичної норми про відповідальність сторін договору там передбачено не було, сторони договору зафіксували тезу: «Хай згине дім, земля і раби того, хто порушить ці слова». Дійсно, жодної згадки про реальність настання відповідальності тут немає, проте науковця зазначає, що на цьому етапі розвитку міжнародного права моральна та релігійна відповідальність суб'єктів вважалася значно ефективнішою формою відповідальності, аніж матеріальна.

В класичній теорії міжнародно-правової відповідальності генезу інституту міжнародно-правової відповідальності пов'язують із Вестфальським мирним договором (1648 р.), яким було встановлено прообраз системи міжнародно-правових відносин, визначено її принципи та окреслено перші ознаки реституції, як форми матеріальної відповідальності. Так, Оснабрюкський та Мюнстерський договори, що склали Вестфальський мир, містили юридичні норми, які передбачали часткову реституцію для імперських станів, що постраждали внаслідок Тридцятилітньої війни. Ці положення стали одним із перших прикладів міжнародно-правового механізму відшкодування шкоди, завданих у результаті великомасштабного конфлікту [7, с. 197].

Друга половина XIX ст. супроводжується виникненням ідей гуманізації міжнародних відносин і формуванням системи принципів і норм, які згодом були покладені в основу сучасного міжнародного права. Так, науковцями того часу почала розглядатися більш сучасна модель відшкодування матеріальних збитків, завданих суб'єктом міжнародного права внаслідок вчинення протиправних діянь, яка передбачала відшкодування майнової шкоди не лише в натурі, а й грошима або послугами, тобто репарації [8]. Вперше термін «репарації» у класичному розумінні було використано у Версальському мирному договорі 1919 року, який ознаменував закінчення Першої світової війни, визнавав Німеччину відповідальною за розв'язання

війни та зобов'язав відшкодувати союзним державам та їхнім громадянам усі прямі та непрямі збитки, зокрема матеріальні й моральні, спричинені як незаконним веденням воєнних дій, так і усіма іншими наслідками агресії.

Підписання Версальського мирного договору та початок Другої світової війни стало передумовою активізації дебатів в доктрині міжнародного права щодо правової природи відповідальності держави в міжнародному праві, а тема відповідальності держав почала розглядатися як одна із найважливіших й була обрана для кодифікації Лігою Націй, однак з урахуванням історико-політичних обставин виявилася безрезультативною. Незважаючи на це, науковці зі всього світу намагалися віднайти оптимальну систему та форму міжнародно-правової відповідальності, яка змогла б принести стабільний та справедливий мир, при цьому переосмислюючи роль репарацій та їх місце в системі міжнародно-правової відповідальності.

Науковці того часу зазначали, що в міжнародному праві існує принцип відповідальності між державами, однак панує повний хаос в питанні його тлумачення, зокрема Клайд Іглтон вказував, що незрозумілим є й сам термін відповідальність (responsibility), який ним розумівся, як принцип, що встановлює обов'язок усунути (відшкодувати) будь-яке порушення міжнародного права, яке завдає шкоду та вчинено державою-порушником [9]. Таким чином, усі спроби уніфікації системи міжнародно-правової відповідальності чи її кодифікації, незважаючи на свою історичну цінність, не мали жодного результату для здійснення превенції в аспекті міжнародно-правової відповідальності, відтак науковці були вільними у своїх наукових розвідках, а предметом їх досліджень ставали різні форми відповідальності держави, серед яких були й репарації.

Під впливом поглядів Гуго Гроція в теорії міжнародного права сформувався класичний підхід до визначення репарацій та їх місця в системі міжнародно-правової відповідальності. Науковець обґрунтовував його тим, що із завдання шкоди випливає обов'язок, який ґрунтується на природному праві відшкодувати завдану шкоду. На думку вченого, суверен (король) має право вимагати покарання не тільки за завдання йому шкоди чи його підданам, а також за порушення, які прямо їх не стосуються, однак зачіпають чи явно порушують у будь-який спосіб природні права народу або будь-якої особи [10]. При цьому, на етапі визначення ідей Гуго Гроція не існувало єдиного розуміння, які держави та за які дії, що завдають шкоди, мають право вимагати її відшкодування, а науковець здійснював свою діяльність в період активних колоніальних війн, які супроводжувалися ідеями домінування державного суверенітету над міжнародним правом. Відтак його погляди щодо визначення репарацій, як єдиного елементу системи міжнародно-правової відповідальності, містять лише праобрази сучасного розуміння цього інституту, хоча і поклали початок цілої низки наукових досліджень.

У період після Г. Гроція питання відшкодування шкоди, завданої державою, поступово знайшли своє місце у праворозумінні, проте з огляду на стан тогочасного правознавства та правосвідомості громадян, цей шлях був повільним та нерівномірним, а сплески розвитку виникали у зв'язку із закінченням війни чи укладенням публічного договору.

Так, класичний підхід було підтримано Еммеріхом де Вателем, який став послідовником ідей Гуго Гроція та сформував принцип, який забороняє державам «практикувати будь-які

негативні маневри, що мають на меті перешкодити іншому у досягнення цілі». Науковець зазначав, що держава якій не було завдано шкоди не може звертатися за відшкодуванням (репресаліями), відтак окреслив головну умову відшкодування шкоди – її наявність та причинно-наслідковий зв'язок між діями та наслідками [11].

Таким чином, в класичному розумінні репарації розглядаються як центральний та єдиний елемент в системі міжнародно-правової відповідальності, що може впливати з порушення державою умов міжнародного договору, звичаєвого міжнародного права або загальних принципів права та виконує функції відновлення правової рівноваги і превенції. Даний підхід до визначення місця репарацій став основоположним для розуміння сутності міжнародно-правової відповідальності, однак сучасне міжнародне право значно розширило та поглибило його, включаючи аспекти відновлення прав людини та мирного врегулювання конфліктів. Звичайно, класичний підхід має історичне значення і до сьогодні залишається основою міжнародно-правової відповідальності, проте піддається критиці сучасних вчених за надмірний формалізм та недостатню увагу до гуманітарної сторони міжнародних конфліктів. Це призвело до розвитку сучасних підходів, які включають більш комплексне бачення відповідальності держави за вчиненні нею дії.

Із критикою класичного підходу визначення місця репарацій в системі міжнародно-правової відповідальності виступив Антоніо Кассезе, який визначає місце репарацій з точки зору їхньої ефективності, справедливості та відповідності сучасним викликам. У своїх наукових працях автор наголошує, що традиційний підхід до репарацій може бути недостатнім в сучасних умовах, де конфлікти мають складний і гібридний характер. Автор вказує на необхідність до переосмислення ролі репарацій, з урахуванням нових викликів, таких як: міжнародний тероризм, зміна клімату та гуманітарні кризи, а також збільшення ролі етичних стандартів міжнародного права задля забезпечення вимог справедливості як для держав, так і для осіб [12, р. 243].

Дійсно, гібридні війни, які поєднують традиційні військові дії з асиметричними та неконвенційними методами, створюють нові виклики для доктрини міжнародного права. В таких умовах застосування уставлених знань про репарації стає проблематичним та малоефективним, оскільки важко визначити конкретного агресора або оцінити масштаб завданих збитків. Яскравим прикладом є російська збройна агресія проти України, яка з 2014 року має гібридний характер, зважаючи на не лише традиційні військові дії, але й інформаційні атаки, економічні блокади та використання приватних військових компаній і нерегулярних збройних формувань. При цьому, Антоніо Кассезе у своїй критиці традиційного підходу до репарацій підкреслює, що необхідно враховувати не лише прямі збитки, як-то руйнування інфраструктури, але й довгострокові наслідки конфліктів, зокрема екологічні та соціальні кризи. У контексті війни в Україні це стосується не лише матеріальних втрат, але й питань відновлення психологічного здоров'я нації, реінтеграції переселенців і забезпечення правового захисту постраждалих від війни. В свою чергу, з урахуванням існуючих механізмів відшкодування шкоди, завданої державою, стягнення подібних репарацій є малоймовірним, що й зумовлює необхідність існування додаткових форм в системі міжнародно-правової відповідальності.

В.Е. Теліпко та А.С. Овчаренко, в свою чергу, визначають лише дві форми матеріальної відповідальності держави: реституції та репарації, які можуть використовуватися як самостійно так і в поєднанні. При цьому, наголошують на тому, що саме репарації є матеріальною формою відповідальності в той час, як реституції покликані відновити становище потерпілого до вчинення протиправного діяння та можуть мати частково нематеріальний характер. Так, науковці зазначають, що реституції є первинною формою, однак в деяких випадках вона може бути неможливою та наводять приклад зруйнованого музею, де у зв'язку з неможливістю відновити знищені експонати застосовуються репарації для забезпечення повного відшкодування завданої шкоди у матеріальній формі [13, с. 286–287].

Досить цікавою та обґрунтованою є позиція Джеймса Кроуфорда, який розглядає репарації як частину комплексного механізму відповідальності держав, включаючи компенсацію, реституцію та сатисфакцію. При цьому, науковець наголошує на тому, що репарації є багатоаспектним механізмом, який може виконувати різні функції, залежно від конкретного випадку, зокрема: роль покарання, компенсації моральної шкоди, та забезпечення гарантій недопущення повторних порушень чи покращення дипломатичних відносин між ворогуючими державами [14]. В контексті війни в Україні ці аспекти є надзвичайно релевантними, оскільки мова йде про відновлення не лише матеріальних збитків, а й міжнародної справедливості через притягнення агресора до відповідальності. Наприклад, механізм відшкодування шкоди в українському випадку має включати не тільки фінансову компенсацію за зруйновану інфраструктуру, але також сатисфакцію за численні порушення прав людини, воєнні злочини та геноцид, що свідчить про неможливість визначення репарацій як ізольованого інструменту, а зумовлює необхідність використовувати його у взаємозв'язку з іншими елементами міжнародно-правової відповідальності держав для досягнення бажаного результату.

Такий підхід було підтримано й Аленом Пелле, який визначає репарації, як важливу складову системи міжнародної відповідальності, яка безпосередньо пов'язана з іншими компонентами, такими як санкції та примусові заходи [15, р. 3–16]. Науковець підкреслює, що репарації мають бути узгоджені з іншими механізмами задля забезпечення ефективності міжнародного правопорядку, що забезпечуватиме комплексну відповідь на порушення міжнародного права. У випадку України комплексність такого підходу проявляється через накладення міжнародних санкцій на агресора та зусилля міжнародної спільноти щодо правового притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах.

На нашу думку, визначений підхід є найбільш універсальним та найкращою мірою демонструє важливість інтеграції репарацій у ширший комплекс міжнародно-правових механізмів. З урахуванням війни в Україні, ця концепція набуває ще більшої актуальності, оскільки питання репарацій безпосередньо пов'язане з відновленням міжнародного правопорядку, захистом постраждалих та встановленням довгострокових гарантій безпеки, що не може бути забезпечено лише за допомогою виплати репарацій. Таким чином, місце репарацій в системі міжнародно-правової відповідальності залежатиме від природи конфлікту та бажаного результату після його завершення, що й визначатиме ступінь залучення додаткових форм

міжнародно-правової відповідальності для відшкодування шкоди, завданої державою.

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що місце репарацій у системі міжнародно-правової відповідальності варіюється залежно від теоретичного підходу та розуміння сутності репарацій, як форми відшкодування шкоди, завданої державою внаслідок протиправних діянь. Так, деякі науковці ставлять репарації в центр системи міжнародно-правової відповідальності та наголошують на достатності та самостійності саме такої форми, деякі ж говорять про те, що неможливо розглядати їх без тісного взаємозв'язку з іншими формами, які виражаються в заходах економічного та політичного стримування. При цьому усі погоджуються з тим фактом, що репарації, на даному етапі розвитку міжнародно-правової доктрини, є дієвим інструментом відшкодування шкоди, який найкращою мірою виконує покладені на нього функції, проте не виключають залучення додаткових форм міжнародно-правової відповідальності для досягнення бажаного результату, серед яких розглядаються як доктринально визначені варіанти: сатисфакції, реституції, компенсації, так і пропонуються нові, підготовлені конкретно для кожного окремого міжнародного конфлікту: примусові заходи, санкційні режими та контрзаходи, які в сукупності повинні здійснювати превенцію, як основоположну функцію міжнародно-правової відповідальності.

Література:

- Responsibility of States for internationally wrongful acts : Resolution adopted by the General Assembly № 56/83. URL : <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n01/477/97/pdf/n0147797.pdf> (data access : 20.10.2024)
- Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine : Resolution adopted by the General Assembly № ES-11/5. URL : <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/693/55/pdf/n2269355.pdf> (data access : 20.10.2024)
- Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право. К. : Юрінком Інтер, 2000. 640 с.
- Мисак О.І. Міжнародно-правова відповідальність держав: окремі аспекти дослідження теорії і практики. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 41–46.
- Грабович Т.А. Генеза концепції міжнародної відповідальності держав. *Правова держава*. 2020. № 39. С. 55–61.
- Жукорська Я. Сучасна концепція міжнародно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 3(19). С. 36–40.
- Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право : Монографія. К., 2001. 426 с.
- Савчук К.О. Репарації // Велика українська енциклопедія. URL : <https://vue.gov.ua/Репарації> (дата звернення: 10.10.2024).
- Маловацький О. Міжнародно-правова відповідальність держави за міжнародні неправомірні акти: актуальні теоретико-доктринальні підходи до визначення та розуміння. *European political and law discourse*. 2018. Volume 5, issue 4. С. 25–46.
- Grotius Hugo. *The Rights of War and Peace* (2005 ed.) vol. 3 (Book III) [1625]. URL : <https://lawumbrella.org/wp-content/uploads/2016/08/hugo-grotiusthe-rights-of-war-and-peace-2005-ed-vol-3-book-iii-1625.pdf> (data access : 20.10.2024)
- Crawford J. *State Responsibility : The General Part*. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. URL :

- https://assets.cambridge.org/97805218/22664/frontmatter/9780521822664_frontmatter.pdf (data access : 20.10.2024)
- Cassese A. *International Law*. Oxford university press, 2005. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=-UacAQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (data access : 20.10.2024)
  - Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : Навч. посіб. / За заг. ред. Теліпко В. Е. К. : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.
  - Crawford J. *The International Law Commission's Articles on State Responsibility. Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge university press? 2022. URL: <http://assets.cambridge.org/97805218/13532/sample/9780521813532ws.pdf> (data access : 20.10.2024)
  - Crawford J., Pellet A., Olleson S., Dr Kate Parlett *The Law of International Responsibility*. Oxford : OUP, 2010. 1296 p.

Kryzhanivskiy D. Reparations in the system of international legal responsibility

Summary. The article examines the place of reparations in the system of international legal responsibility as an effective mechanism of compensation for damage caused by States as a result of violations of international law. The author analyses the historical stages of development of international legal responsibility, starting from ancient times, paying attention to the role of reparations in classical theories of international law. The author also considers the impact of such fundamental documents as the Treaty of Versailles of 1919 and the UN General Assembly Resolution of 14 November 2022, which enshrined the principles of state responsibility for internationally wrongful acts, including the payment of reparations.

Particular attention is paid to the current challenges for international legal doctrine, in particular in the context of hybrid conflicts and wars, such as the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The article emphasises that classical approaches to reparations, focused on restitution and pecuniary compensation, are insufficient to fully restore the legal balance, given the new types of conflicts involving information warfare, cyber-attacks and other non-conventional methods. The author argues that it is necessary to revise traditional models of reparations, including more flexible forms of international responsibility that take into account the moral, environmental and long-term social consequences of conflicts.

Analysing the works of both domestic and foreign scholars, the author proposes the concept of integrating reparations into a broader set of international legal mechanisms. This is considered to be the best response to current international challenges aimed at achieving justice and preventing new violations of international law.

The article emphasises that reparations cannot be the only accountability mechanism, as they must coexist with other elements of international legal accountability to achieve a comprehensive result. This is particularly relevant in the context of the war in Ukraine, where not only compensation for material damage is needed, but also satisfaction for human rights violations and the long-term restoration of the international legal order.

Key words: reparations, international legal responsibility, restitution, compensation, hybrid wars, sanctions, international conflict, compensation for damage.